

CULEMBORGSE 'VOETNOTEN'

Pensionaat Mariakroon

Historisch halfjaarbericht 2003-29

Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden

Redactioneel

FOTO OMSLAG

Het Mariakroon. Ets van H.E. Roodenburg uit 1921 (Museum Elsiabeth Weeshuis)

Culemborgse Voetnoten, Nummer 29

ISSN: 0929-1334 maart 2003

Een uitgave van 'Het Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden'

Opgericht 14 oktober 1937

Redactie

Y.E. Jakobs-Lommers, H.L.F. Ligers (eindredactie), S.A.H. Sangster

Redactieadres

Mw. Y.E. Jakobs-Lommers
Kattenstraat 10
4101 BM Culemborg

Vormgeving

Hans Bassa (Studio Bassa)

Drukwerk

Jacobs Repro, Culemborg

Secretariaat Genootschap

Dhr. J.G. Borggreve
Vanghoutstraat 1
4105 HE Culemborg

e-mail:

voetvanoudheusden@freeler.nl

website: www.betuwegids.nl/voet

Girorekening

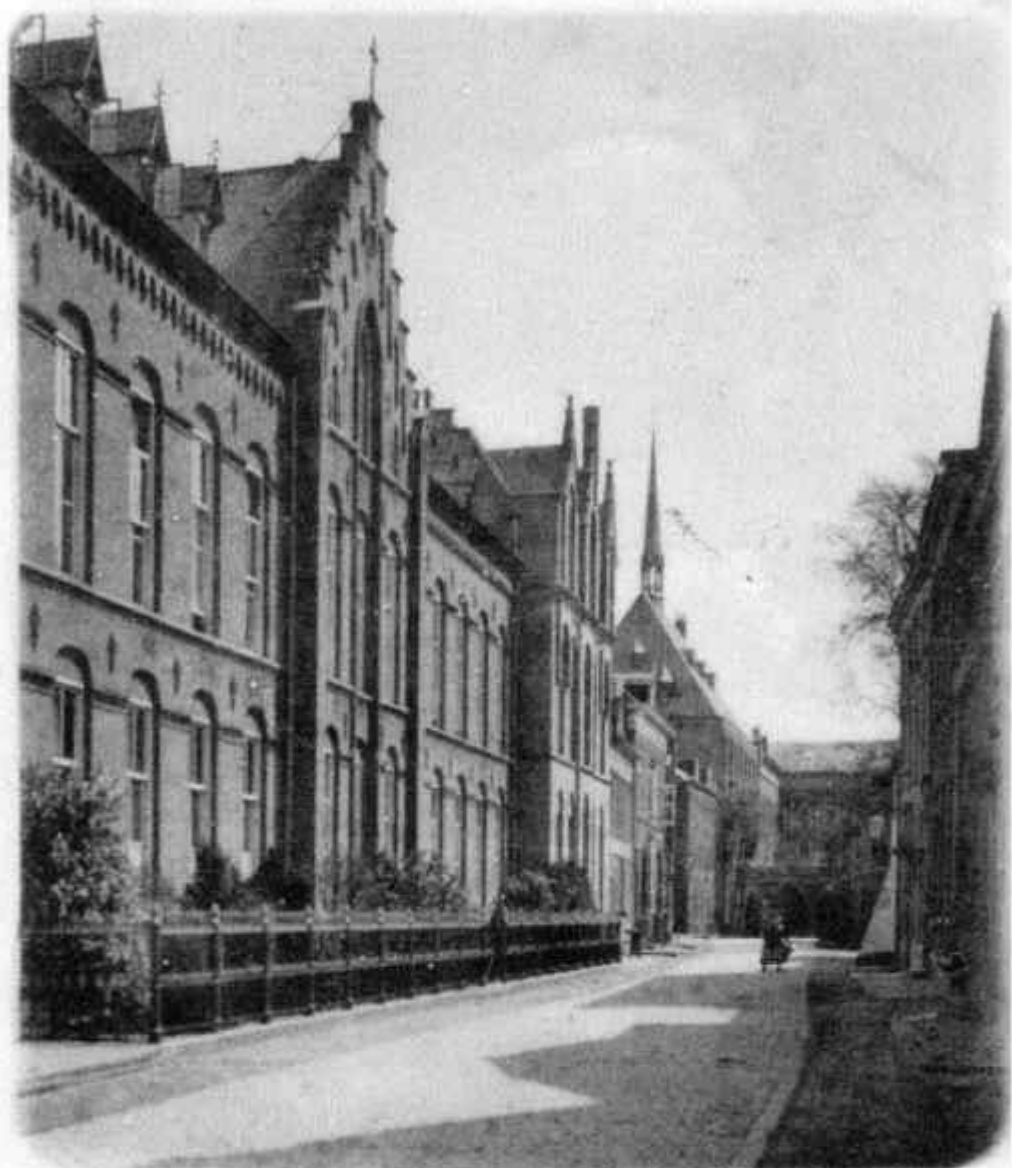
50 23 582 ten name van 'Het Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden'

De contributie bedraagt €12,50 per jaar.

Een (vrijwillige) extra bijdrage stelt het bestuur bijzonder op prijs.

Het eerste artikel van Voetnoot nr. 29 is van de hand van Ben Holtkamp. Hij heeft dit artikel geschreven ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de congregatie van de zusters J.M.J. te Culemborg. Het grootste gedeelte van deze tijd hebben de zusters gewoond in het klooster Mariakroon. De vestiging van de congregatie was een geschenk ter gelegenheid van het gouden priesterjubileum van pater Mathias Wolff op 25 april 1852. Deze pater Wolff (1779-1857) was een welhaast legendarische figuur. Nadat hij in 1816 naar Culemborg was gekomen, gaf hij samen met pater De Hasque de aanzet tot de bouw van een nieuwe rooms-katholieke kerk en de oprichting van een kleinseminarie. Wolff had een grote naam als prediker en de bevolking dichtte hem zelfs bovennatuurlijke krachten toe.

Verder een artikel van Ron van Maanen, die onder meer is gespecialiseerd in de 18de- en 19de-eeuwse nijverheid in de westelijke Betuwe. Hij beschrijft de mislukte poging van Johannes Pelgrim om in Culemborg een glasblazerij te vestigen.

"Ridderstraat". CULEMBORG. Uitgave Blom & Oliviorso.

Deste Johanna. Zoo jij geschreven hebt heb je ook een goeden St. Nicolaas gehad. En ik heb ook een goeden St. Nicolaas gehad. Ik mag in de vacantie nog vragen wat of ik hebben wil. En beste Johanna ga ik maar eindigen. Ontvang heel veel groeten van. M. uw. liefheb. broer. J. J.

Pensionaat Mariakroon

INLEIDING

• Het Mariakroon
omstreeks 1900.

Tijdens een vergadering van het kerkbestuur in april 1860 merkte pastoor Jacobs op dat er naar zijn mening te veel, zo niet alle, onderwijzers van de openbare school de protestantse godsdienst waren toegedaan. Dit beviel hem absoluut niet. In die jaren was de relatie tussen katholieken en protestanten in Culemborg behoorlijk vertroebeld. Deze situatie was ontstaan door het toedoen van de paters De Hasque en Wolff, die vanaf 1816 het protestantisme in Culemborg met groot elan te lijf gingen.

Na 1848 was het mogelijk om bijzondere scholen te stichten, hetgeen men te danken had aan de onderwijswet van Thorbecke. Het gevolg was dat overal in het land bijzondere scholen als paddestoelen uit de grond schoten. In Culemborg waren de zusters van J.M.J. de eersten die in 1861 een rooms-katholieke school stichtten. De protestanten waren kennelijk ook niet tevreden over het openbaar onderwijs, en dat ondanks dat alle onderwijzers protestant zouden zijn. Zij begonnen op hun beurt in 1863 een eigen protestants-christelijke school, de School met de Bijbel.

STICHTING CONGREGATIE VAN J.M.J.

De Jezüetenstatie in de Papenhoek leidde een ietwat vermoeid en ontrederd bestaan tijdens het pastoraat van Michiel Huberti. Huberti was pastoor van 1800 tot 1816. Hij was ziekelijk en wist zich geen raad met de herkegen godsdienstvrijheid in 1796. Hij zag deze vrijheid eerder als een gunst dan als een fundamenteel recht. Daarom maakte hij geen gebruik van de mogelijkheid om de oude Barbarakerk weer in bezit te krijgen. Het schuilkerkje was niettemin een bouwval en moest zelfs aan de noordzijde gestut worden. Toen in 1816 de eerder genoemde paters De Hasque en Wolff in Culemborg arriveerden, begonnen zij direct de parochie nieuw leven in te blazen. Er kwamen een kerk- en armbestuur. De plannen voor een nieuwe kerk volgden kort daarop. Pastoor De Hasque was van het nijvere tweetal de bestuurder en Wolff stortte zich geheel op de zielzorg.

Het pensioonaat Maria-kroon in de Ridderstraat vóór 1937. De foto toont het internaat; aan de overzijde van de straat was de dagschool (Jozefschool) gevestigd.

Als rasechte Jezuïet zat Wolff het onderrichten als het ware in het bloed. Vaak hield hij een volksonderrichting; vele niet-katholieken bevonden zich dan onder zijn gehoor. In 1822 ging de ijverige pater over tot het oprichten van een zustercongregatie. Het eerste huis van deze congregatie bevond zich te Amersfoort, waar in de z.g. Muurhuizen een klooster werd gevestigd. De congregatie kreeg de naam Jezus, Maria en Jozef, kortweg J.M.J.

HET CULEMBORGSE HUIS VAN DE ZUSTERS VAN J.M.J.

Pater Wolff vierde op 25 april van het jaar 1852 zijn gouden priesterfeest. Het mooiste geschenk dat hij ontving ter gelegenheid van dit jubileum, was de stichting van een huis te Culemborg van de inmiddels dertigjarige congregatie. Het begon uiterst sober. Vier zusters betrokken het z.g. Witte Huis op de hoek van de Kerkstraat en de Papenhoek (het voorplein van het huidige stadskantoor). Zij begonnen daar een bewaarschooltje en namen de zorg op zich van vier weeskinderen. Een piepklein pensioonaatje dus. Jaarlijks ontvingen zij hiervoor 100 gulden en wekelijks twee roggebroden. Dit was bepaald geen overdaad! Op 6 mei 1852 ging men van start. De patroonheilige van het huis werd St. Mathias, waarschijnlijk genoemd naar pater Mathias Wolff.

In 1857 werden door de weduwe G. Wijnen twee huizen aan de Markt (tegenwoordig Hans Textiel) gelegateerd aan het kerkbestuur ten behoeve van de zusters. In deze panden vonden de zusters een ruimer onderkomen. De weduwe Wijnen stelde wel enkele voorwaarden aan de schenking:

'Het huis van de familie Wijnen, staande op de Markt, wordt door mevr. de wed. Gerard Wijnen aan de bewaarschool van Kuilenburg gratis geschonken onder de navolgende voorwaarden:

- 1 Het moet te allen tijden ten behoeven der bewaarschool dienen en zoo deze mogt vervallen, moet het blijven tot een godsdienstig doel zoo als de pastoor der Roomsche Katholieke gemeente van Kuilenburg met goedkeuring van zijne geestelijke overheid zal goedvinden.
- 2 Gedurende 25 jaren zal er elke maand en wel op de eerste dinsdag eene H. dienst plaats hebben voor de overledene familie van de donatrice, beginnende in mei 1857 en eindigende in mei 1882.
- 3 De bewaarschoolhouderessen zullen verplicht zijn gedurende de drie eerste jaren een arm meisje, door de donatrice te benoemen, gratis te houden en het te bekwamen tot het verrichten van verschillende huiselijke bezigheden.
- 4 De bewaarschoolhouderessen moeten, zoo zij geen huur verwonen, de grondlasten betalen en de gewoone reparatiën van het huis doen.
Een afschrift hiervan voor de zusters behalve het laatste artikel'.

Gezicht op de tuin van het Mariakroon; rechts het terrein waar in 1897 het Barbaragesticht werd gebouwd.
Prentbriefkaart uit ca. 1910.

Gezicht in den tuin.

Hoofdschool „Mariakroon.“ CULEMBORG.

HUISVESTING

Hoewel de zusters aan de Markt ruimer behuisd waren, was 'schraalhans er nog steeds keukenmeester'. Elke middag kregen zij twee à drie aardappelen op hun bord, zo vermeldt ons de kroniek. Groente en vlees worden in deze kroniek niet genoemd, maar vermoedelijk zullen deze levensmiddelen in bescheiden mate het menu hebben gesierd. In hun huis op de Markt startten de zusters hun eigenlijke pensionaat. De pensionairen betaalden 130 gulden per jaar aan kostgeld. Toch kon dit niet verhinderen dat het tobben bleef met de financiën.

In 1860 kon na aankoop van een pand in de Ridderstraat, dat direct grensde aan de achterzijde van de in bezit zijnde percelen aan de Markt, de meisjesschool worden geopend. Deze school was in feite de eerste bijzondere school in Culemborg.¹ Aan de overkant in de Ridderstraat bevond zich een woonkazerne-achtig buurtje, de Munt genaamd. In deze oude barakken woonden vele gezinnen onder kommervolle omstandigheden. Door bemiddeling van een tussenpersoon wisten de zusters in 1880 de Munt in

Het Sint Barbara-
gesticht. Prentbrief-
kaart uit ca. 1900.

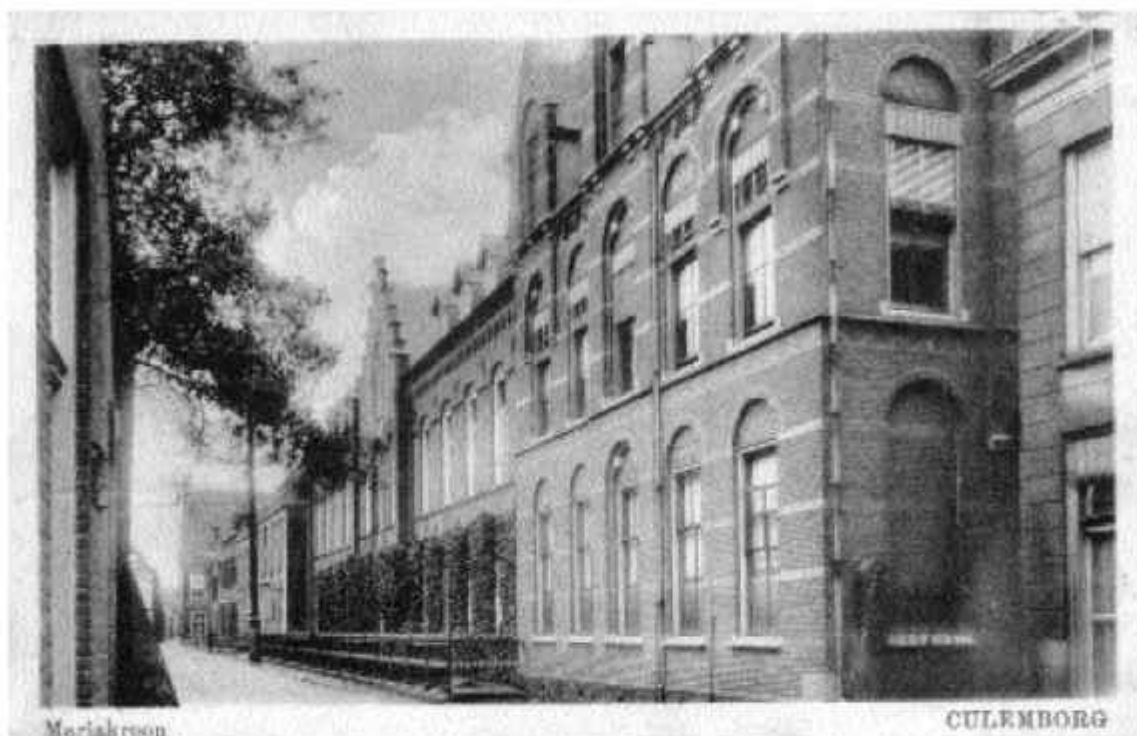

'Bij de kleinen'.
Prentbriefkaart uit
ca. 1906.

bezit te krijgen. De oude eigenaar was een vurig protestant. Toen hij vernam dat de zusters de Munt hadden gekocht, wilde hij de koop ongedaan maken. Het is hem niet gelukt. Het illustreert overigens wel weer de enorme tegenstelling die er bestond tussen protestanten en katholieken, en dat terwijl er al ruim tachtig jaar vrijheid van godsdienst bestond. Naast de Munt bevond zich het terrein waar het huis had gestaan van de familie Ten Brink. Dit huis hadden de zusters reeds in 1871 weten te bemachtigen. De beide percelen boden voldoende ruimte om tot nieuwbouw van het pensionaat over te gaan.

Aan de oostzijde van de Ridderstraat werden de interne leerlingen gehuisvest en aan de westzijde, het perceel tussen de Markt en de Ridderstraat, kwam de Jozephschool, dit was de school voor de externe leerlingen en tevens de katholieke meisjesschool. Het nieuwe pensionaat kreeg de naam Mariakroon, genoemd naar het voormalige klooster Mariëncroon op de hoek van de Everwijnstraat en de Herenstraat, dat in 1634 gesloten werd. Op 13 juli 1882 werd de kapel van het nieuwe pensionaat ingewijd. In 1898 kon het pensionaat worden uitgebreid, nadat het huis van de familie Verkerk was aangekocht en gesloopt. In 1904 en 1906 werden er wederom enkele percelen toegevoegd aan de reeds in bezit zijnde. Het nu ontstane terrein reikte tot aan de stadsgracht, aan de overkant waarvan in 1897 het Barbaragesticht (ziekenhuis) werd gebouwd. De zusters beschikten nu over voldoende huisvesting voor hun scholen.

*Mariakroon met
vooraan het gedeelte
van de huishoudschool.
Prentbriefkaart uit
ca. 1927.*

FINANCIËN

De eerste 35 jaren werden de zusters niet gesalarieerd voor hun onderwijswerk. Liefdewerk dus. Er kwamen wel eens giften binnen, maar dat waren voornamelijk kleine bedragen. Aanvankelijk gaf het kerkbestuur jaarlijks 450 gulden aan de zusters. Bovendien mochten de zusters een gedeelte van het Witte Huis (hun eerste onderkomen in de Grote Kerkstraat) verhuren. De opbrengst daarvan hoefde niet te worden afgedragen aan het kerkbestuur.

Aan het einde van de negentiende eeuw werden de bijzondere scholen gedeeltelijk gesubsidieerd. Ook de zusters profiteerden daarvan. Profiteren is eigenlijk niet het juiste woord, omdat de onderwijzers van de jongensschool bijna twee maal zo veel verdienden als de zusters. Na 1906 werd dit verschil nagenoeg opgeheven, als gevolg van de nieuwe onderwijswet. Het hoofd kreeg toen 850 gulden per jaar en de overige leerkrachten ontvingen 500 gulden, dit alles volgens de officiële salarisschalen. Vanaf 1900 werd er ook een tegemoetkoming verstrekt voor de lokalen. Deze bijdrage werd in dat jaar vastgesteld op 227 gulden. In 1912 bedroeg deze subsidie reeds 564 gulden.

De eerwaarde heer Leblanc, deken van Wijk bij Duurstede, bezocht in 1915 het pensionaat. Bij die gelegenheid vroeg hij overste in overweging te

willen nemen om de 100 gulden, die de parochiepaters jaarlijks ontvingen van Mariakroon voor 'geestelijke bijstand', te willen verhogen. De reden voor dit verzoek was dat er een pater extra onderhouden moest worden, om in de 'geestelijke bijstand' te voorzien; bovendien zouden de zusters veel duurder uit zijn als ze zelf een rector moesten bekostigen. Dit laatste kon de overste beamen, maar zij herinnerde er niettemin aan dat de zusters, toen de meisjesschool nog niet gesubsidieerd werd, bij geen enkele instantie hadden aangeklopt voor financiële steun. Ook was er ooit een afspraak gemaakt dat de parochiepriesters het pensioonaat zouden 'bedienen' in ruil voor onderwijs aan de katholieke meisjes. Toen er uiteindelijk wel subsidie verstrekt werd, was de situatie niet veel beter, omdat de zusters toen vier lekenleerkrachten moesten betalen. De aankoop van diverse panden betekende bovendien een extra lastenverzwaring voor de zusters. Al deze argumenten werden in een brief d.d. 2 oktober 1915 aan het kerkbestuur voorgelegd. Het kerkbestuur besloot toen het schrijven van de zusters voor kennisgeving aan te nemen. Door de onderwijswet van 1917/1920 werd het bijzonder onderwijs gelijkgesteld met het openbare. Dit betekende een aanmerkelijke verbetering in de financiële situatie van de zusters, al bleef er nog veel te wensen over.

In 1928 volgde een nieuwe confrontatie met het kerkbestuur. De zusters zouden graag een bijdrage ontvangen van het kerkbestuur voor hun werkzaamheden. Het antwoord luidde dat de zusters maar moesten aankloppen bij het schoolbestuur, dat in die tijd – op uitdrukkelijk advies van de bisschop – uit een aantal leden van het kerkbestuur bestond. De zusters stuur-

De strijkkamer.
Prentbriefkaart uit
ca. 1924.

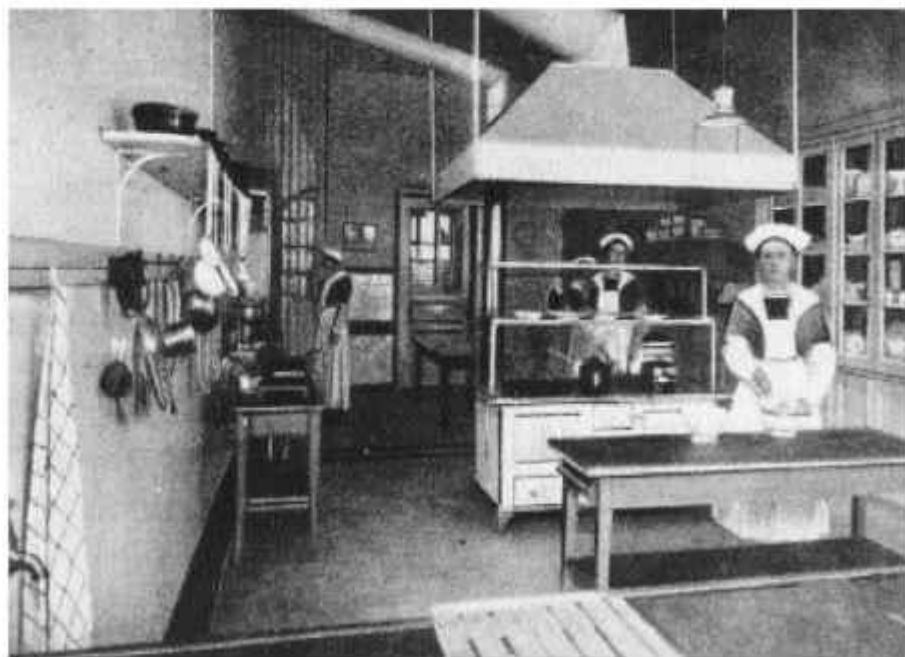

den hetzelfde verzoek nu inderdaad aan het schoolbestuur. Deze instantie wilde dat de zusters hun complete administratie ter inzage zouden aanbieden. Zo geschiedde. Het schoolbestuur echter vond dat die administratie 'niet het juiste beeld' gaf. Het verzoek van de zusters werd afgewezen. Het schoolbestuur (lees kerkbestuur) heeft toen zelfs overwogen om de meisjesschool van de zusters over te nemen. Het schoolbestuur wilde wel het patronaatonderwijs op een of andere manier ondersteunen, omdat dat relatief duur en tijdrovend was. Op 10 april 1928 werd de kwestie besproken met de zusters in Mariakroon. In het notulenboek van het kerkbestuur staat een verslag van deze bespreking genotuleerd:

'De Z.E.H. Pastoor [n.l. pastoor J.J. Schaars] vroeg of de E.ZZ. volmacht tot onderhandelen hadden, wat niet bleek het geval te zijn. In deze bespreking kon dus niets anders gebeuren dan de meeningen uitwisselen betreffende het bovengn. schrijven der Congregatie. Op den voorgrond stelt Z.E.H. dat de onderhandelingen moeten worden gevoerd met volkomen objectiviteit en eerlijkheid, waarbij het schoolbestuur beschikkingen kan betreffen over kerkelijk eigendom. Aan de hand van het schrijven van het hoofdbestuur der Congregatie wordt ten eerste besproken: de tegenwoordigen onvoldoenden toestand van de gebouwen, waarover schoolbestuur en Congregatie het eens zijn. Over het eigendom van het gebouw aan de Markt (geschenk van mevr. de wed. G. Wijnen) wordt nog een ogenblik gesproken, doch bleek de Congregatie wel overtuigd van het eigendomsrecht van het kerkbestuur.

De E.ZZ. gaven een toelichting op de, namens de Congregatie, verstrekte cijfers, waarbij bleek, dat de minima salarissen waren genoemd, omdat slechts deze bedragen ter beschik-

De keuken van de huishoudschool. Mogelijk is dit de modelkeuken die kort na 1928 gebouwd werd ten behoeve van het Patronaatonderwijs.

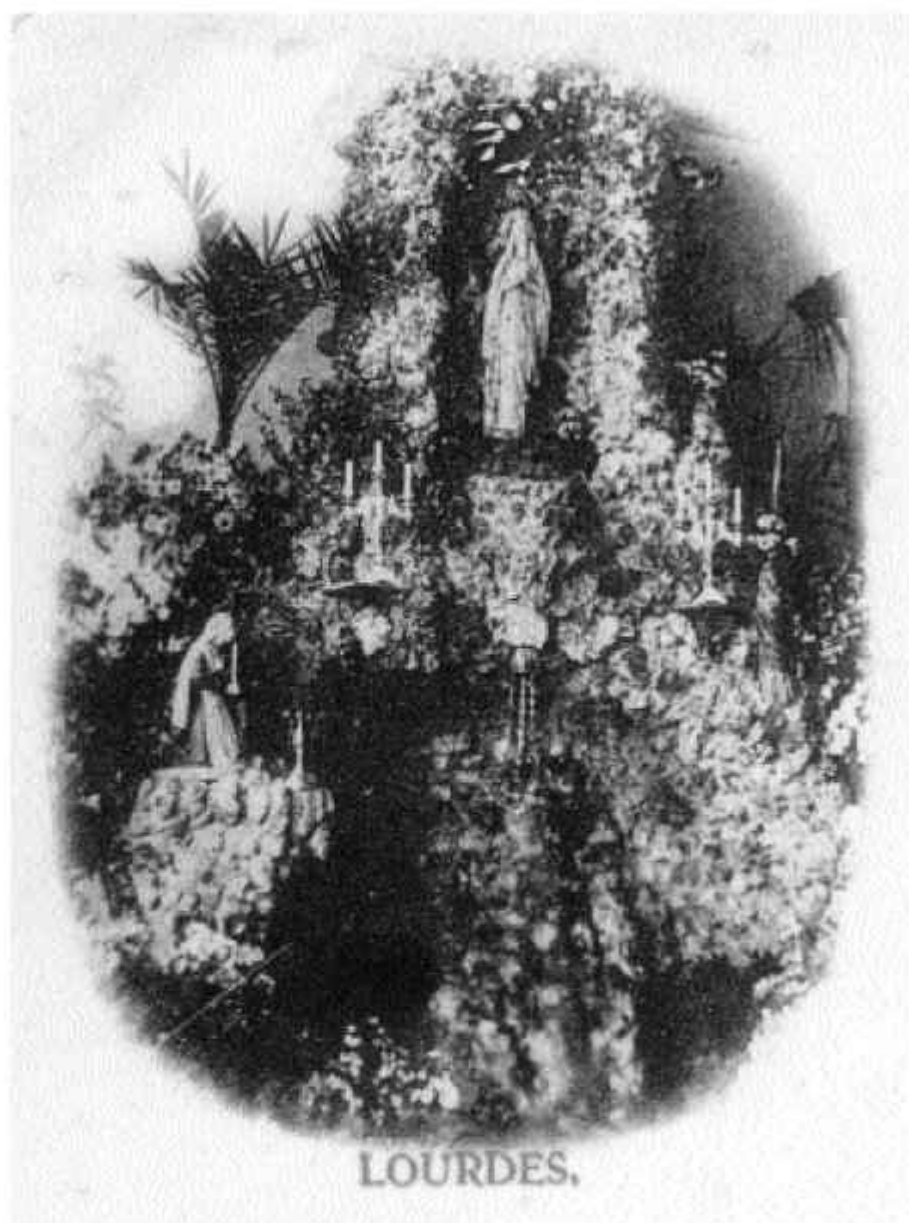

De speelplaats
omstreeks 1910.
Op de achtergrond de
speelzaal, waarop in
1913 de mulo-lokalen
zouden worden
gebouwd.

king van de plaatselijke huizen bleven en het restant aan het moederhuis moest worden afgedragen. Nadat nog de Z.E.H. pastoor er op had gewezen, dat de schoolgelden voor bewaaren naaischool voor verhooging vatbaar waren, meenden de afgev. Van de Congregatie, dat deze niets van het kerkbestuur te verwachten had. De Z.E.H. pastoor bestreed deze meening zeggende dat Z.E. juist bij het K.B. wilde voorstellen, het huis op de Markt voor een lagere prijs dan de waarde aan de Congr. af te staan en vroeg daarover de meening der aanw. leden van het bestuur: de heer Peek verklaarde zich daarvoor, terwijl de Hr. Ausems zijn meening wenschte zich voor te behouden tot een voorstel betr. Patronaats onderwijs van de Congr. zoude zijn ingekomen bij het kerkbestuur, dat ook ten deze gaarne de meening zoude vernemen, van het bestuur van het Meisjespatronaat. De Z.E.H. pastoor verklaarde het billijk, dat dezerzijds een vergoeding voor het Patronaatsonderwijs zoude worden gegeven hetzij als jaarlijkse bijdrage, hetzij in kapitaal te vinden in verkoop beneden de waarde van het huis aan den Markt. Nog deed de secr. een beroep op de welwillendheid der Congregatie, die door zulke innige banden aan de Parochie was verbonden, wier oud pastoor M. de Wolff z.n. de stichter van het gezelschap J.M.J. was. Nadat was vastgesteld, dat de E.E.ZZ. aan het Kerkbestuur dus hun verzoek zouden doen toekomen om steun uitsluitend voor het Patronaatsonderwijs, is de bijeenkomst opgeheven.

Joh. Schaars, pastoor
A.J. Ausems, secr.'

Een poos later lieten de zusters weten, dat zij het huis aan de Markt niet wilden kopen. Het pand werd later door de congregatie verlaten, op een lokaal na, waarin het verplichte zevende leerjaar werd ondergebracht. Het pand werd verder verhuurd aan de heer Wüst voor een periode van zes jaar. De bewaar- en naaischool verhuisde naar de Ridderstraat in een pand dat voorheen eigendom was van de heer Hoytema. Het patronaatsonderwijs werd hier ook gevestigd met een modelkeuken.

De activiteiten van de zusters bleven niet beperkt tot de bewaar- en meisjesschool. Afhankelijk van de beschikbare ruimte waren de zusters in staat hun werkzaamheden uit te breiden. Mede daardoor bleef het aantal leerlingen gestaag stijgen. Iedereen die het Mariakroon van voor 1964 nog kent, weet dat het een enorm complex was. Er was heel wat durf en doorzettingsvermogen nodig voor een dergelijke expansie. Behalve een scheiding tussen interne- en externe leerlingen bestond er ook een duidelijke scheiding tussen arme kinderen en kinderen van beter gesitueerden. De bewaar- en de meisjesschool hadden ongeveer even veel arme als welgestelde kinderen. Het pensionaat daarentegen herbergde geen arme kinderen. In die tijd was 'doorleren' eigenlijk alleen een voorrecht voor de rijkere kinderen, ofwel 'deftige meisjes' zoals men dat toen noemde. In 1922 werd het standverschil nagenoeg opgeheven. Dit was mede een gevolg van de nieuwe onderwijswet van De Visser in 1917/20. In 1932 bereikte het aantal leerlingen een hoogtepunt: er waren toen 354 kinderen van zes jaar en ouder.

In 1885 werd begonnen met een z.g. Normalschool (dit was de benaming voor wat men tegenwoordig PABO noemt). De opleiding werd in het eerste begin door negen zusters en zeven pensionairen gevolgd. Toch bleek deze vorm van onderwijs niet levensvatbaar te zijn: in 1903 stopte de zusters

Een meisjesklas na de viering van hun Eerste H. Communie voor het portaal van de RK Barbarakerk.

Het Mariakroon. Ets van H.E. Roodenburg uit 1921 (Museum Elsiabeth Weeshuis)

hiermee. In 1915 werd een begin gemaakt met een gymnasiale opleiding. Praeses J.A.S. van Schaik en enkele 'Heeren Professoren' van het seminarie hebben de zusters geholpen bij het opstarten van deze nieuwe opleiding. Het is niet bekend of deze geestelijken ook daadwerkelijk les hebben gegeven aan dit gymnasium. De bronnen zwijgen hierover. Als het om geslaagden van het gymnasium gaat, spreken de bronnen elkaar tegen: in het jubileumboek staat vermeld dat er 1918 vier leerlingen het gymnasiumdiploma zouden hebben gehaald, terwijl een andere bron weet te melden dat het nooit tot de oprichting van een zuster-gymnasium is gekomen. Hoe het ook zij, wel of geen gymnasium, een lang leven was het in ieder geval niet beschoren. De huishoudschool die in 1899 van start ging, werd wel een succes. Het betrof hier de eerste katholieke huishoudschool in het land met een tweejarige opleiding, waarin veel aandacht werd geschonken aan de vorming van de meisjes tot een goed huisvrouw en echtgenote. Het elan van de zusters was niet te stuiten, want rond 1906 begonnen zij een MULO-opleiding. Evenals de huishoudschool werd deze MULO ook een succes. In

1910 vonden de eerste MULO-examens plaats. Eind 1951 werd de huishoudschool opgeheven. Wat de oorzaak hiervan was, is niet bekend; in ieder geval heeft het schoolbestuur (lees kerkbestuur) toen haast gemaakt met de stichting van een katholieke 'nijverheidsschool voor meisjes'. Deze school startte enkele jaren later en werd gevestigd in het gebouw Maria Regina aan de Varkensmarkt en vernoemd naar Anna Meerhouts, de stichteres van de zeventiende-eeuwse kloppenschool te Culemborg. In 1954 startte het school(kerk)bestuur een eigen katholieke MULO. Culemborgse meisjes die desondanks toch naar de MULO van de zusters wilden, moesten ook intern zijn. Het kon dus gebeuren dat die meisjes hun ouders net zo vaak zagen als de meisjes van buiten de stad, terwijl hun ouders hooguit enkele straten verder weg woonden. Het doek van het pensioonaat viel uiteindelijk in 1964, omdat het voor de ouder wordende zusters een te zware opgave werd. De zusters namen nog wel de zorg op zich van een tiental leerlingen van de Koningin Julianaschool (een school voor moeilijk lerende kinderen). Dat de zusters in Culemborg gedurende een eeuw een duidelijk stempel drukten op het onderwijs, is evident. Behalve de eerder genoemde vormen van onderwijs, hielden de zusters zich ook bezig met lessen in machineschrijven, steno, lingerie- en kostuumnaaien en muziek.

Tegenwoordig is de kritiek nog wel eens te horen dat het regime op zusterinternaten in de afgelopen eeuw onmenselijk hard zou zijn geweest. Dit moge zo zijn, maar men moet wel bedenken dat het in die tijd een algemeen aanvaard gegeven was. Ook internaten met een protestants of algemene signatuur kende een ijzeren regime. Het kon ook eigenlijk niet anders, omdat het samenleven van tientallen kinderen alleen succesvol was als er een behoorlijke discipline gehanteerd werd. In pensioonaat Maria-kroon zal het niet anders zijn geweest!

SOEUR ROSE DE LIMA MOORS

Van alle schoolhoofden die gedurende het bestaan van de dagschool in de Ridderstraat de scepter zwaaiden, moet soeur Rose de Lima zeker genoemd worden. Zij werd op 16 mei 1843 geboren te Hoogerheide (N-Br.) als Maria Cornelia Louisa Moors. Ze trad in de Congregatie van de zusters van J.M.J. op 21 juni 1865. Zuster Rose de Lima was een begaafd mens. Haar ijver en beleid hebben de school (en het pensioonaat) tot grotere bloei gebracht. Ondanks de nodige vroomheid en ernst wist deze zuster een behoorlijke dosis blijmoedigheid aan de dag te leggen. Een oud-leerling schreef later:

'Nog zie ik haar knielen in het kapelletje van O.L. Vrouw van Lourdes, een laag kamer-tje in het oude huis. Wij kinderen knielden bij gebrek aan stoelen op de grond. Révérende Mère knieldo op de enige bidstoel en bad met ons het rozenhoedje.² En omdat je veel minder

devoot was dan zij, stiet je soms je buurvrouw aan, wyl haar ranke gestalte en haar blauwe ogen net waren als die van het Lieve Vrouwke en omdat we de gouden gloed van de kaarsen-vlammen als een aureool om haar hoofd zagen spelen. Dat was misschien wat dweperig van ons en het bewijst niets, maar dat de warme toon van haar gebed ons nu nog na jaren in de ziel klinkt, bewijst wel dat er iets uitging van haar naar het kinderhart, dat blijvend was'.

Het bovenstaande relaas toont aan dat er in Mariakroon een bijzondere verering bestond voor O.L. Vrouw van Lourdes. Deze verering kreeg in 1875 of 1876 een extra impuls door een wonderbaarlijke gebeurtenis, die door Mère Rose de Lima³ zelf werd opgetekend:

'Er was in Culemborg een zekere zuster Zita, die aan een ernstige oogziekte leed. Zij werd behandeld door een Utrechtse professor, helaas zonder succes. Op een voormiddag ergens in 1875/76 ging zij met een andere zuster naar het kapelletje op de zolderverdieping om daar de Kleine Uren te bidden. Zij deed enkele verzuchtingen tot Maria en voelde haar ogen plotseling genezen! Dit wonder wekte de nodige geestdrift en de godsvrucht tot O.L. Vrouw van Lourdes vlamde hierdoor hoger op'.

Mère Rose de Lima heeft o.a. met haar gevoel voor traditie de naam Mariakroon doen herleven voor Culemborg. Kort na het gereed komen van de nieuwbouw in 1882 werd zij naar het moederhuis geroepen om de belangrijke functie van eerste assistente te aanvaarden in het algemeen bestuur van de Congregatie.

HET JAN VAN RIEBEECK COLLEGE

Evenals andere grote gebouwen in Culemborg werd ook Mariakroon enkele malen (gedeelte) door de bezetters gevorderd ten einde er soldaten onder te brengen. Ondanks deze vorderingen ging de zorg voor en het onderwijs aan de ongeveer honderd pensionairen gewoon door. Het Augustijnenklooster aan de zuidzijde van de Ridderstraat werd in november 1942 eveneens door de Duitsers gevorderd. De verdreven paters verhuisden naar de z.g. Agnesbouw (voormalige kleuterschool De Springplank), die ook door de zusters werd gerund. Het was behelpen, maar er was veel mogelijk in die jaren. Het meest opzienbarende gebeuren tijdens de laatste oorlogswinter was wel het tot stand komen van het Jan van Riebeeck College. Als gevolg van de spoorwegstaking in september 1944 was het voor veel Culemborgse middelbare scholieren onmogelijk om hun school in Utrecht of elders te bezoeken. Cees Krabbe nam het geniale initiatief om een nood-school op te richten. Het onderwijzend personeel, bevoegd en onbevoegd, bestond uit een dominee, priesters, zusters en jonge mensen, die hun middelbare schooltijd net achter de rug hadden. De school kon in enkele lokalen van Mariakroon worden gehuisvest, omdat de pensionairen van boven de grote rivieren naar huis waren gehaald. Het resultaat was een

Leraren en leerlingen
van het Jan van
Riebeeck College in het
voorjaar van 1945.

Leraren (zittend van
links naar rechts)

H. de Vries, C. Krabbe,
pater A.F. van Hillo,
W.M. van Gaasbeek,

O.J. de Jong, A.

Buurman, pater J.C.

Teuben, J.E.

Wiggelinkhuizen, D.J.

Hoogerbeets, K. Krabbe,

mej. H. Wiggand en

G.W.H. Donkersloot.

Niet op de foto staan:

ds. H.M. Ploeger, zuster

Stanislas, M. Ausens,

Z. Deen, mej. E.G.W.

van der Most, W. Vulto,

J.A. Borgstein en

J.W. Scheffel.

school met een oecumenisch karakter, dat zowel vóór als na de oorlog zijn weerga niet kende. De jeugd was van de straat en raakte bovendien niet nodeloos achter met het leerprogramma. 'Als de nood het hoogst is...', dit gezegde kreeg hier in Culemborg wel een heel bijzondere betekenis! Het was eigenlijk heel teleurstellend dat na de oorlog ieder zich weer terugtrok op het eigen (kerkelijk) erf. Als dank ontvingen de zusters na de oorlog vier gebrandschilderde ramen voor hun klooster.⁴

SLUITING PENSIONAAT MARIAKROON

In 1964 werd het pensionaat gesloten. Er was nog maar weinig animo voor een dergelijk instituut en voor de ouder wordende zusters werd het pensionaat een te zware opgave. De lokalen werden nog wel aan deze of gene verhuurd, maar het gebouw was te groot en te oud. Op 10 december 1976 verwoestte een grote brand het voormalige seminarie aan de Ridderstraat. Sociale Academie De Nijenburgh, die dit gebouw huurde, werd dientengevolge dakloos. De zusters verhuisden tijdelijk naar het gespaard gebleven 'zusterhuis' van het voormalige seminarie. De Sociale Academie kon het nu leegstaande Mariakroon, zij het voor tijdelijk, betrekken. De Gemeente kocht het gebouwencomplex van het Mariakroon aan. De officiële overdracht vond op 1 april 1979 plaats. Reeds voor de overdracht betrok de openbare lagere

Een klas van de
Josephschool

school I (de Postmaschool) het Mariakroon. De oude Postmaschool aan het Sint Janskerkhof werd afgebroken en op 8 januari werd de nieuwe school in gebruik genomen met tevens een nieuwe naam, De Leilinden. Tegelijkertijd werd aan het Sint Janskerkhof op de plaats van de oude Willibrordusschool (de R.K. jongensschool) een nieuwe R.K. basisschool gebouwd, welke de benaming Jozefschool kreeg. Deze school was een samengaan van de Willibrordusschool, de Jozefschool (de R.K. meisjesschool) uit de Ridderstraat en de R.K. kleuterschool De Springplank uit de Ridderstraat.

Rond 1980 was er in Culemborg een groot gebrek aan huisvesting voor jongeren. Het aangekochte Mariakroon werd verbouwd tot een appartementencomplex met éénkamer-appartementen. De kapel werd afgebroken. Op de plaats van de kapel en in de tuin verrezen twee appartementencomplexen met tweekamerflats. De zusters vestigden zich in 1980 in een nieuw onderkomen in de Grote Kerkstraat, enkele tientallen meters verwijderd van de plek waar zij in 1852 een bescheiden begin maakten.

BEN HOLTkamp

De afbraak van het grootste deel van het kloostercomplex omstreeks 1977.

BRONNEN

- Gedenkboek 100 jaar J.M.J. (1922).
Zr. Seraphine Gommers J.M.J., *En het zaad groeide op* ('5- Hertogenbosch 1957).
Parochiearchief Barbaraparochie, Culemborg.
D. ten Broeke, M. Sepers, A.M. Schrijver en M.A. Visser, *Honderd-vijfentwintig jaar Christelijk onderwijs in Culemborg* (Culemborg 1988).
Otto de Beus, artikelen in de *Culemborgse Courant* (6, 20 en 29 maart 1946).

NOTEN

- 1 De protestant-christelijke school startte in 1863 en de rooms-katholieke jongensschool in 1874.
- 2 Een gebedsformule, waarbij de rozenkrans werd gebruikt.
- 3 In 1875 werd Rose de Lima overste van het Culemborgse huis.
- 4 Een van de vier ramen werden gestolen, toen de zusters in 1977 het grote gebouw verlieten. De overige drie worden bewaard in de Grote- of Barbarakerk onder het orgel. Andere gebrandschilderde ramen van het klooster verhuisden naar een J.M.J.-vestiging in Heeswijk.

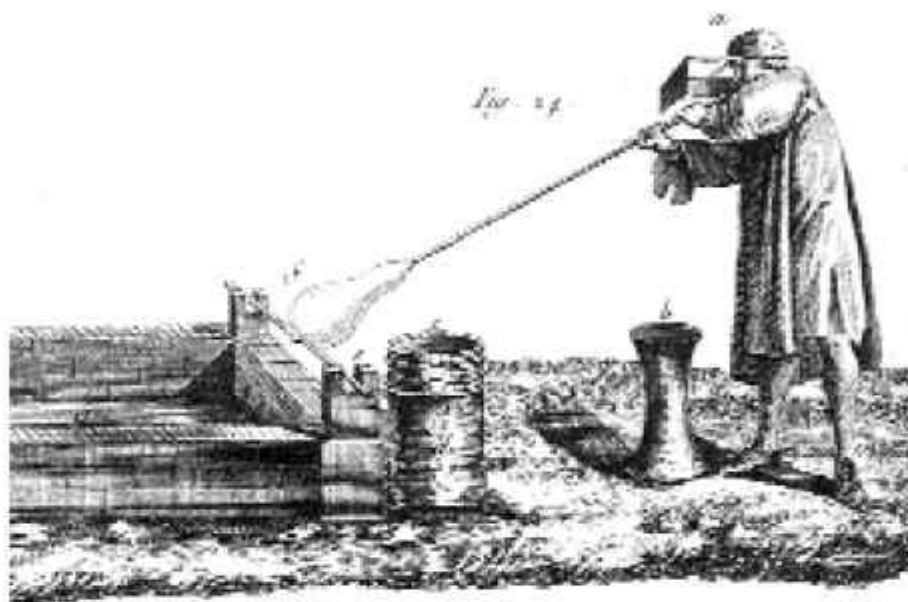
Een mislukte vestiging van een glasblazerij te Culemborg in 1783

In 1783 richtte Johannes Pelgrim, lid van een oorspronkelijk uit Duitsland afkomstige glasblazersfamilie, het verzoek aan de Raad en Rekenmeesters van de Prins van Oranje om een glasblazerij te Culemborg te mogen oprichten.¹ Op 18 maart kwam Pelgrims verzoek in de vergadering van de Nassause Domeinraad ter sprake. Alvorens een besluit te nemen, werd door de Raad en Rekenmeesters vanuit 's-Gravenhage aan de Raad van het graafschap Culemborg en de Culemborgse magistraat gevraagd om een advies uit te brengen. De Raad van het graafschap reageerde hierop enigszins geïrriteerd. Het was enkel aan haar voorbehouden en niet aan de magistraat om de Prins te adviseren aangaande octrooien; ten einde te voorkomen dat het publieke welzijn schade opliep door een competentiestrijd tussen de Raad en de magistraat, was men in dit geval evenwel bereid gezamenlijk een advies uit te brengen.

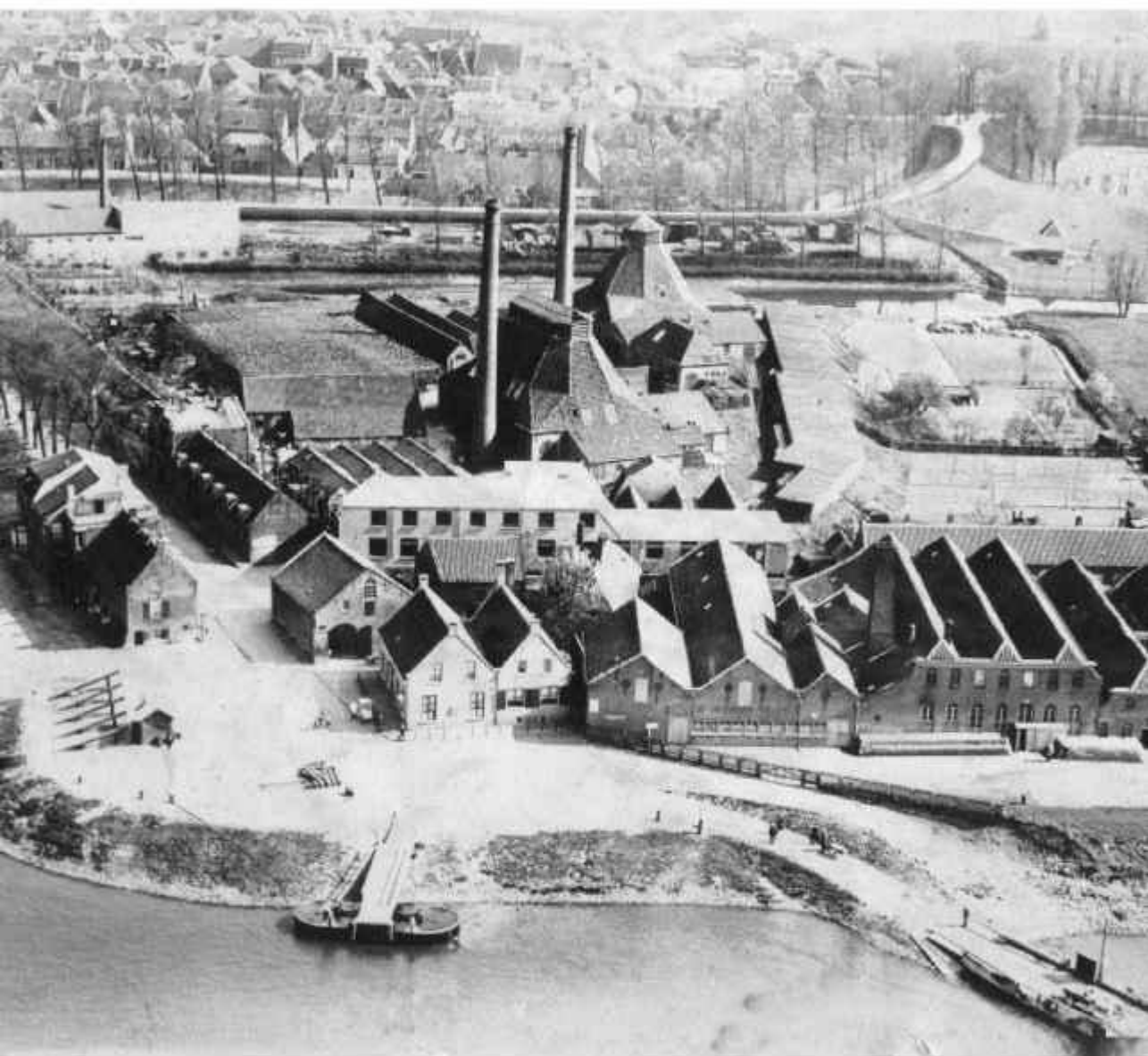
Verscheidene belanghebbenden binnen Culemborg werden op het stadhuis ontboden om hun mening te geven over Pelgrims verzoek. Zo verklaarden de pachter Maarten de Haan en medestanders van het 'monopolium gebrande wateren' in eerste instantie niet in te stemmen met de jaarlijkse aanvoer voor het werkvolk van 36 ankers jenever tegen $\frac{2}{3}$ van de gebruikelijke prijs, maar zich te willen houden aan een minimum van $\frac{3}{4}$ van de prijs, hetgeen neerkwam op negen stuivers per kan.² Later verklaarden men zich bereid, gelet op het geringe verschil van een stuiver per kan, toch in te stemmen met Pelgrims verzoek om zo te voorkomen dat de vestiging niet doorging. Ook Claas Labee, pachter van de impost (belasting) op turf en kolen, had geen bezwaar tegen het door Pelgrim vrij invoeren van steenkolen, mits geen vrijbrief werd afgegeven. Op de overige verzoeken van Pelgrim kon geen commentaar worden gegeven.

Voor de vestiging van het bedrijf kwam een stukje land genaamd de Oude Molenerff, gelegen buiten de Lekpoort langs de Veerдам en de Hoge Lekdijk, in aanmerking. Samen met Pelgrim bracht een commissie een bezoek aan dit land. Het kwam de commissieleden echter voor '... dat die

plaats volstrekt diende geweigert te werden uit hoofde der groote inconvenienten en nadeelen van rook, damp en vuiligheeden, die aan eene glasblaasery zo nabij aan de ingang der poort, waar in wekelijks 24 à 25 hoed koolen verbrand werden zoude veroorzaaken ...'.³ De Lekpoort en de huizen langs de Havendijk '... zouden zwart en onzienlijk worden en aan de passagiers onaangenaam stof en damp verwekt worden ...'. Bij een verkeerde windrichting zou, zo vreesde men, het grootste deel van de stad geconfron-

Een glasblazer aan het werk. Ets uit de Encyclopédie van Diderot en d'Alembert (1751).

teerd worden met de overlast met als gevolg vele klachten. Schepen die in de haven voor anker lagen, zouden hun zeilen niet meer kunnen hijsen of drogen zonder dat deze zwart werden.

Als alternatief werd de laatste bleek bij het Veer bezocht. De bleker A. Auzems bleek echter niet bereid te verhuizen en zijn blekerij en gebouw achter te laten; men schreef zelfs dat hij zich door het stellen van '... exorbitante eischen ... onhandelbaar...' toonde. Bovendien viel ook dit terrein af doordat het naast de bestaande steenfabriek lag. De glasblazerij zou '... mer-

Het industriecomplex van Van Hoytema aan de Veerweg, met in het midden de glasfabriek. De luchtfoto is genomen in het begin van de jaren '20, na de sluiting van de fabriek (Museum Elisabeth Weeshuis).

kelijk nadeel en ongemak ...' toebrengen aan de steenfabriek '... waarvan den voorraad in de open lugt opeen gestapeld telkens haar couleur zoude verliezen en zwart worden, waar door de selve niet als tegen minder prijzen zoude kunnen verkogt worden ...'. Het werd dan ook als niet aanvaardbaar bevonden dat een nieuwe fabriek een reeds bestaande zou benadelen. Aan Pelgrim werd overgelaten de Lek op en af te varen of elders op het grondgebied van het graafschap een ander terrein in aanmerking kwam. Die liet echter niets meer van zich horen.

Inmiddels was bekend geworden dat Pelgrim eerst in Holland en Zeeland de mogelijkheden wilde onderzoeken alvorens naar Culemborg terug te keren. Op 28 augustus ontbood de magistraat de apotheker J. de Heij - deze had Pelgrim tijdens de onderhandelingen bijgestaan - om opheldering te geven. De Heij deelde mede dat Pelgrim afzag van Culemborg en een aandeel in een glasblazerij te Nijkerk op de Veluwe had verworven.⁴

Naast een ter plaatse ingesteld onderzoek werden ook elders inlichtingen ingewonnen. In Dordrecht leverde een glasblazerij dermate veel overlast op dat de magistraat bereid was een aanzienlijke schadevergoeding te betalen, indien de fabrikant zijn bedrijf sloot. De glasblazerij te Leerdam lag circa 200 roeden van de stad af, maar met name bij een verkeerde windrichting kampte men ook hier met veel overlast.⁵

De mededeling aan de Raad en Rekenmeesters in 's-Gravenhage kon dan ook niet anders luiden dat van een eventuele vestiging geen sprake meer was en een advies dus achterwege bleef. In haar vergadering van maandag 1 september besloten de Raad en Rekenmeesters dan ook de zaak als afgehandeld te beschouwen.

Bleef de stad Culemborg nu verstoken van een eigen glasfabriek, anders lag het in de 19de eeuw. Nadat aanvankelijk ook de poging een glasvensterfabriek op te richten, mislukte, werd in 1859 door Van Hoytema c.s. een fabriek opgericht, die tot 1917 in bedrijf bleef.⁶

R. H. C. VAN MAANEN

Stadsarchief Culemborg (Streekarchivariaat Tiel-Buren-Culemborg, locatie Culemborg) inv. nr. 8. Het verzoekschrift van Pelgrim heb ik tot nog toe nergens kunnen terugvinden.

Archief Heren en Graven van Culemborg (Rijksarchief Arnhem) inv. nrs. 1572-1575, 2338-2339, 2911-2912, 2914, 2917 en 2922.

Archief Nassause Domeinraad inv. nr. 159 (Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage).

- 1 De familie Pelgrim zou tot in de negentiende eeuw glasblazers leveren aan onder meer de glasblazerijen in Leerdam en Vuren. Vermoedelijk betrof het in Leerdam een glasblazerij die zich bezig hield met gebruiksglas en geen sierglas. De Vurense glasblazerij uit nagenoeg dezelfde periode produceerde voornamelijk (groene) flessen, het merendeel bestemd voor de export.
- 2 J.M. Verhoeff, *De Oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam 1983). Een anker was een inhoudsmaat speciaal voor wijn, hier weliswaar gebruikt voor jenever. Vier ankers gingen in een aam, die 150 liter groot was.
- 3 Een hoed (speciaal voor steenkool) was een inhoudsmaat ter grootte van 1172 liter, die tot in de 19de eeuw in gebruik bleef.
- 4 G. Beernink, 'Een glasfabriek te Nykerk', in: *Bijdragen en Mededeelingen der Vereeniging Gelre*, deel XVII (Arnhem 1914). Beernink noemt overigens geen Pelgrims als aandeelhouders.
- 5 Zie R.H.C. van Maanen, 'Het fabrieks- en nijverheidswezen in Leerdam in 1808', in: *Van Stad en Graafschap Leerdam*, 2 (1999), p. 16-18.
- 6 Zie R.H.C. van Maanen, 'Glasvensterfabriek in Culemborg? Promotiereis van Haagse fabrikanten', in: *Culemborgse Voetnoten* 18 (1997), p. 29-31 en 'Schetsen uit de geschiedenis van de Culemborgse glasfabriek 1859-1916', in: *Culemborgse Voetnoten* 19 (1998), p. 28-4.

IN DIT NUMMER

Pensionaat Mariakroon
BEN HOLTKAMP

Een mislukte vestiging van een glasblazerij te Culemborg in 1783
R.H.C. VAN MAANEN